

הקדמה

א

חיינו רצופים שאלות הנוגעות למערכת היחסים שבין דתיים לחילוניים. תחום זה רחב הוא, ושאלותיו רבות ומגוונות. החל משאלות פרטניות – האם מותר לכבד באכילה ושתייה מי שלא יברך, או האם מותר להדריך נהג הנוסע ברכבו בעצם יום השבת, וכלה בשאלות ציבוריות – האם יש צורך בהפגנות השבת, או מהו מעמדם ההלכתי של הסכמי חקיקה שמטרתם להשפיע על צביון הפרהסיא של המדינה היהודית.

וזאת למודעי: ההגדרות הרווחות – "דתי" ו"חילוני" – יוצרות בעיית ניכור בין חלקי העם השונים, ולעתים אף איבה של ממש. על מדוכה זו כבר ישב מרן הראי"ה קוק זצ"ל במאמרו "למסע המחנות" ("היסוד" כ"ו אלול תרצ"ג, מאמרי-ראי"ה עמ' 76). שם הוא מביע את צערו על הגדרות אלה, המפרידות בין חלקים שונים בעם וגורמות לכל צד להתבצר בעמדתו, שהרי הוא "שייך" למחנה מסוים. הניכור גדל והיריבות מעמיקה והולכת, עד אשר "כמו קיר ברזל עומד לפנינו בין מחנה למחנה" (שם).

הפרדה זו גורמת גם לקיפאון מחשבתי ומעשי, שכן כל צד חושב את האחר לפגום ואת עצמו למושלם. נמצא שמאלה ומאלה לא נוכל לצפות שיחזרו בתשובה. החילוניים סבורים שכיוון שהיא מצווה והם פרקו עול מצוות – הרי שאינה מוטלת עליהם. הדתיים סבורים שהתשובה לא נועדה אלא לחילוניים, שהרי הם ורק הם החוטאים. אבל האמת היא שהכל צריכים לשוב בתשובה, כל אחד על חסרונותיו.

בסוף המאמר מציע הרב קוק "להסיר את שמות הבעלים הללו מעל מחנותינו" (ביטוי מושאל מדברי הושע ב,ט), ולשוב להגדרה המקובלת בעם ישראל מאז ומתמיד: "צדיקים, בינונים ורשעים" – שלמרות הבדלי הדרגות ביניהם אינם נפרדים למחנות שונים ואף מתלכדים לכלל צב"ר אחד.

יש להוסיף ולומר כי לא רק נזק של פירוד יש כאן. הגדרות אלה אינן משקפות כלל את המציאות. רבים מאלו שמוגדרים חילוניים שומרים חלק זה או אחר של מצוות התורה – כגון שבת, כשרות ועוד. חלקם הגדול אף מאמין בה' ובהשגחתו. באותה מידה יתכן ונמצא מי שמגדיר עצמו דתי וחובש כיפה, אך בפועל מקיים פחות מצוות מרעהו ההולך גלוי ראש.

מאז כתב הרב קוק את דבריו עברו למעלה משבעים שנה ודעתו טרם נתקבלה, אדרבא המושגים "דתי" ו"חילוני" קנו להם אחיזה של ממש. למושגים אלה תרומה שלילית ניכרת למערכת היחסים בין הצדדים, שהלכה ונעשתה קשה ומייסרת ברבות

השנים, כש"קירות הברזל" הלכו וגבהו. לכן, בעל כרחי וכאנוס על פי הדיבור הרווח, אשתמש בלשון המורגלת: "דתיים וחילוניים".

ב

קראתי שם הספר 'רעך כמוך' על פי הכתוב: "ואהבת לרעך כמוך" (ויקרא יט, יח), עליו אמר רבי עקיבא: "זה כלל גדול בתורה" (ספרא קדושים, פרשה ב). אך סייג ניתן לכלל זה, שהאהבה אינה אלא למי שמוגדר רעך, "שעמך בתורה ומצוות" (הגהות-מיימוניות, הלכות דעות ו,א). שהרי לעומת מצוות עשה זו של אהבה, ולמרות האיסור "לא תשנא את אחיך בלבבך" (ויקרא שם, ז), אנו מצווים גם על שנאת הרשעים.

בין שני קצוות אלה של אהבה ושנאה, קרבה וריחוק, צריכים אנו לפלס דרכנו ההלכתית והמעשית – על פי כללי ההלכה, המתייחסים למצבים המשתנים בכל דור ודור. אל יהי הדבר קל בעינינו, שכן במקום בו נחמיר בשנאת רשעים הקלנו באהבת ישראל, וכן להיפך. וכבר היטיב החזון-איש (שביעית סימן יב, סעיף ט) לנסח התלבטות זו, בנוגע למכירת כלים חקלאיים לחשודים לעבוד בשביעית:

אם באנו להחמיר בספקות נמי נעשה מכשול, שנמנע חסד ודרכי חיים ושלוש מעצמנו ומהם, והם רק עמי הארץ וחייבים אנחנו להחיותם ולהיטיב עימם, וכל שכן שלא להרבות שנאה... ועוברים על לאו ד'לא תשנא' ועוד כמה לאווין, שאין איסורם קל מאיסור זה שאנו באים להציל אותם ממנו... והכריעו לאסור למכרם בזמן שהוא ודאי לעבירה ולהתיר בספק, וזו דרך הממוצעת והישרה. והיינו טעמא דשרינן בשעה שאין האיסור עדיין מוכן, כמו שמותר למכור שדה לחשוד על המעשר, ולא נאסר אלא לאחר שהגיע לעונת המעשרות.

על כגון זה אמר הירושלמי (חגיגה פרק ב, ה"א):

התורה הזו דומה לשני שבילים, אחד של אור ואחד של שלג. היטה בזה מת באור, היטה בזו מת בשלג. מה יעשה? יהלך באמצע.

מעתה הבן שואל, כיצד מהלכים באמצע בסוגייה זו?

בדורות עברו, כשרוב בני ישראל היו מקיימי תורה ומצוותיה, הפורש מקיום המצוות היה עושה כן מרשעות לתיאבון או להכעיס. אך האם הגדרה זו נכונה גם לימינו? שכן מאז תחילת ימי ההשכלה – לפני למעלה ממאתיים שנה – יהודים רבים אינם מגדירים עצמם עוד דתיים. תהליך זה הלך והעצים עם השנים, עד שקרוב לשלושה דורות אין רוב היהודים מגדירים עצמם דתיים במובן המלא של המילה. מציאות קשה זו באה לידי ביטוי בדברי פוסקים רבים, בבואם להורות הלכה למעשה.

ג

הרמב"ם (הלכות ממרים ג,ג) פתח לנו שער לסוגייה חמורה זו, וכבר קבע שאין הקראים שבדורו – שהיו ציבור גדול של כופרים במסורת תושב"ע – נחשבים רשעים כאבותיהם, אלא הרי הם כתינוקות שנשבו. כלומר, דינם כתינוק יהודי שנשבה לבין הגויים ואין להאשימו במה שאינו יודע את תורת ישראל. לפיכך אין דינם כמזידים אלא כשוגגים, ואולי אף כאנוסים. אך עלינו לשאול: האם ניתן ליישם הגדרה זו על הציבור הגדול שבזמננו? ומתוך כך יש לשאול גם מה מקומה של שנאת הרשעים כיום?

בסוגייה זו, המגדירה את הכיוון ההלכתי-עקרוני אודות מעמדו של החילוני והיחס אליו, נדון ראשונה בפרקים: 'תינוק שנשבה', 'מצוות תוכחה ואיסור שנאה', 'יין שנגע בו מחלל שבת' (ובו הרחבנו בדין מחלל שבת בפרהסיא בזמן הזה).

כאן מקום אתי להוציא מדעת הסוברים לרפא שבר עמנו על נקלה בדין זה של תינוק שנשבה, שכביכול אומרים להם תטהרו ואין עוד לדרוש ולחקור בסוגייה זו. אין זאת אלא מחמת שלא עיינו בסוגיות, ואינם יודעים שדין זה אינו רק קולא אלא גם חומרא בכמה הלכות (למשל בדין עדות קידושין, שאם נכשירנו הרי היא אשת-איש, כפי שיבואר בפרק 'כשרות לעדות'. גם בדין מסייע לדבר עבירה, אם הוא תינוק שנשבה לא יחול עליו היתרם של הש"ך והדגול-מרבבה, המובא בפרק 'דיון ומקרים שכיחים'). בנוסף, לא הכל תלוי בהגדרה זו אלא סוגיות רבות נוספות דורשות בירור לעצמן, כפי שתחזינה עיני המעיין בגוף הספר.

הגדרת מעמדו ההלכתי של החילוני תבוא לידי ביטוי בשאלות הנוגעות לחיי בית-הכנסת, אליו יבוא בעת שמחה או תוגה. האם יש לצרפו למניין או להעלותו לתורה? יתירה מזו – האם לאפשר לו להיות שליח ציבור, שההלכה כה מקפידה על טיבו?

השאלה נעשית חמורה כפליים כשמזדמנות לפנינו שאלות כבדות משקל במצבי אילוף. למשל: נאמנות בכשרות של מי שאינו מוגדר דתי, אבל טוען בהחלטיות שהוא שומר כשרות. או האם מותר להסתייע בחילוני כעד בחופה, כשאינן נמצא עד דתי? האם מותר להשתתף בלוויה הנעשית בטקס חילוני? ומהם גבולות החובה לכבד אב ואם חילוניים?

שאלות רבות סובבות סביב עניין יסודי אחד: דין לפני עיוור והמסייע לדבר עבירה. ראיתי לנכון להביא לפני המעיין את עיקרי הנושא להלכה בדרך קצרה, כדי לתת בידי כלים להבנת דרכי הפסיקה בו. מן העיקרים הללו נגזרו פרטי ההלכות בשאלות השונות הנידונות בהרחבה בפרק הבא אחריו. עוד צויינו בפרק זה שאלות רבות, שאף הן אינן אלא בבחינת "ישמע חכם ויוסף לקח ונבון תחבולות יקנה" (משלי א,ה).

שבת היא מקור הברכה וקובעת ברכה לעצמה אף בסוגיות אלה שבין דתיים לחילוניים, לכן ארכו פרקיה: שותפות בעסק המחלל שבת, הדרכת רכב הנוסע בשבת, הזמנת חילוני לאירוח בשבת. שאלות נוספות בתחום זה חורגות מרשות היחיד אל רשות

הרבים, ואל טיבו של המאבק על דמותה של השבת במדינה היהודית: קנייה במקום שמחלל שבת, שמירה על מטיילים בשבת, מחאה נגד חילול שבת.

אחת השאלות המרכזיות היא יחסנו למצב המשפטי והחוקי של השבת, האם מותר לנו לשתף פעולה ולוותר כדי להשיג הישגים חלקיים בשמירת השבת, או שאין להסכים לפשרה כל שהיא, כדי שלא יאמרו "התירו פרושים את הדבר", ויהיה קלוקל לדורות. אף-על-פי שהדיון מתמקד בפרט אחד מדיני שמירת-שבת, עקרוניתה של סוגייה זו מתפשטים על כל מרחביה של תורה.

לא נוכל להימנע מלעסוק גם בשאלות סבוכות בהם מעורב יצרו של אדם, כגון הושטת יד לשלום בין איש לאישה, ועבודה במקום שיש בו בעיות צניעות.

ד

כבר אמר החכם מכל אדם: "ובמקום גדולים אל תעמוד" (משלי כה,ו). אינני מתיימר לעמוד במקום גדולים המורים הוראה לבני ישראל, את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשו. אמנם לא רציתי למנוע טוב מכל החפצים לפלס דרכם בנבכי החיים לאורה של הלכה.

סוגיות אלה אמנם נידונו בדברי הפוסקים, חדשים גם ישנים, אך פעמים שרבו החולקים וקשה להגיע בהן לכלל הכרעה. אף בזו נאמרו דברי החכם מכל אדם: "אין כל חדש תחת השמש" (קהלת א,ט), וכבר היה לעולמים שנחלקו ולא הגיעו להכרעה.

כך דורשת הגמרא (חגיגה ג,ב):

"בעלי אסופות" (קהלת יב,א) – אלו תלמידי חכמים שיושבים אסופות אסופות ועוסקין בתורה. הללו מטמאין והללו מטהרין, הללו אוסרין והללו מתירין, הללו פוסלים והללו מכשירין. שמא יאמר אדם: היאך אני למד תורה מעתה? תלמוד לומר: "כולם נתנו מרועה אחד" (שם) – אל אחד נתנו, פרנס אחד אמרו, מפי אדון כל המעשים ברוך הוא, דכתיב: "וידבר אלהים את כל הדברים האלה" (שמות כ,א). אף אתה עשה אזנך כאפרכסת וקנה לך לב מבין לשמוע את דברי מטמאים ואת דברי מטהרים, את דברי אוסרין ואת דברי מתירין, את דברי פוסלין ואת דברי מכשירין.

השתדלתי לקיים דברי חכמים ולברר כל סוגייה ממקורותיה הראשונים, עד לדברי הפוסקים שאת מימיהם אנו שותים, אלה שהלכו לחיי-עולם ואלה החיים עימנו היום, ייבדלו לחיים טובים וארוכים. המעיין ישים לב להבדל שבין הסגנון והאורך בפרקים מסוימים לבין פרקים אחרים. סיבת ההבדל הינה אופי הסוגייה הנידונה, יש מהן שמקורם בסוגיות עמוקות בתלמוד ומטבע הדברים האריכות בהן הכרחית (כגון: תינוק שנשבה, לפני-עיוור ומסייע, הנאה הבאה לאדם בעל כרחו ועוד). אף בהן השתדלתי לנקוט בדרכה של הוראת חז"ל לשנות בדרך קצרה. יש מהן שעיקרן דברי הפוסקים

האחרונים, ואין צורך להאריך בהם (כגון: קנייה במקום שאינו כשר, צרכנות הכרוכה בחילול שבת, הליכה לרופא והחלפת משמרות, ועוד).

בסוגיות אלה אני עוסק מזה שנים רבות, וב"ה שהחייני וקיימני והגיעני להעלות על הכתב את שלמדתי ולימדתי בהן.

חלק מפרקי הספר התפרסמו בעבר בקבצים תורניים: פרי עץ הגן, צהר ותחומין, ועל כך הוקרתי להם. אמנם אין בית-המדרש בלא חידוש, לכן הוספתי וגם שיניתי בהם כמה עניינים, ופנים חדשות באו לכאן. כיוון שבקבצים תורניים עסקינן, אציין שעיסוק נרחב בשאלות הכלולות בספר זה ובאחרות הקרובות אליהן נמצא בקבצים תורניים רבים, ואי אפשר למנות את כולם. אמנם כדי לתת בידי המעיין את האפשרות להרחיב במקום שהיה לי לקצר, ועוד שאין שני כותבים מתנבאים בסגנון אחד, אספתי רשימת מאמרים (חלקית) שנתפרסמו בחוברות שונות, וייחדתי לה מקום בסוף הספר.

הספר מיועד הן למעיין בשורשי הסוגיות, והן למחפש את תמצית הדעות למעשה. לכן בסופו של כל פרק כתבתי בקצרה את עיקרי הדעות למעשה המובאות בו, למען יהיו לעיני הקורא הנבון ויראה כיצד לכלכל מעשיו. אמנם, כיוון שכמעט ואין שאלה דומה לחברתה, ובכל עניין ייתכנו פרטים שונים שמהם תיתכן נפקא מינה לדינא – עצתי לכל שואל שיפנה למורה הוראה מובהק המצוי בסוגיות אלה. עם זאת, אני מקווה שאחר העיון במקורות שבספר זה, תהיה שאלתו שאלת חכם, ובה כבר מחצית תשובה.

והנה מצאתי בהקדמת ספר שער-המשפט (לרבי ישראל איסר וולף, המקובל בעולם הפלפול וההלכה כספר חשוב ביותר), שכתב שאין הוא מבקש הסכמת פוסקי דורו על ספרו כיוון שאינו בא להכריע ולומר "קבלו דעתי", אלא להביא לפני המעיין את סברותיו למען ישקול בשכלו אם לקבל ואם לאו. ואם האדם הגדול בענקים כך, קל-וחומר בן בנו של קל-וחומר הנני העני, הפושט יד לאחוז בקולמוס הסופר.

ה

כבר לימדונו אנשי כנסת הגדולה לסמוך הודאה לבקשה, ותקנו ברכת מודים בסופן של בקשות.

אודה את ה' בפי ובתוך רבים אהללנו שזיכני להיות מיושבי בית-המדרש, בישיבת נתיב-מאיר בראשות הרב אריה בינה, ואחר כך בישיבת מרכז-הרב בראשות רבנו הרב צבי יהודה קוק ועימו הרב אברהם שפירא והרב שאול ישראל, זכר צדיקים לברכה. למורי ורבותי מילדותי ועד הנה, התודה והברכה על שזיכוני לטעום מעץ-החיים. ויהיו נא בעיניהם כאילו הייתי פורטם, כי רבים הם.

תודה וברכה לישיבת רמת-גן בה אני זוכה ללמוד וללמד למעלה מעשור. לנשיא הישיבה הרב יעקב אריאל שליט"א רב העיר רמת-גן, אשר ענוותו הרבתני לעבור על חיבורי ולהעיר עליו. לראש הישיבה הרב יהושע שפירא שליט"א, המעודדני לכתוב

חיבור זה. תמיכתם הרוחנית והמעשית עזרתני עד מאוד, ובחסדי ה' עמי הנני זוכה לברך עתה על המוגמר.

ממעון הברכות יבורכו התומכים בהוצאת הספר: מכללה להכשרת מורים "מורשת יעקב" בראשות הרב חיים סבן שליט"א, וקרן הפרסים ע"ש הרב ישראלי זצ"ל, תהא משכורתם שלמה מעם ה'.

"בן יכבד אב", על כן אביע בזאת תודה שאילו באתי לכתוב מקצתה אין הנייר מספיק, לאבי-מורי ר' חיים דוד ולאמי-מורתי מרת עדינה שיחיו, על שגידלוני לתורה ועל החסד אשר גמלו וגומלים עמי ועם בני משפחתי. התודה והברכה גם לחמותי מרת מרים שתחיה על כל הטובה אשר עשתה ועושה עימנו. יאריך ה' ימיהם בטוב ושנותיהם בנעימים בבריות גופא ונהורא מעליא, וירונו נחת מכל צאצאיהם.

ספר זה מוקדש לחברתי ואשת בריתי נאוה, ולילדינו האהובים.

בצאתי את הקודש אפרוש כפי בצלותא ואבקש שיהיו נא אמרי לרצון לפני אדון-כל, ואל אכשל בדבר הלכה. אבקש את המעיינים שיעירוני ויודיעוני מה שמצאו להעיר, ואשתדל להיות מודה על האמת ואוהב את התוכחות.

ויהי רצון שיתקיימו בנו מהרה דברי הנביא "והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם" (מלאכי ג, כד), וכדברי הרמב"ם (הלכות תשובה ז,ה): "וכבר הבטיחה תורה שסוף ישראל לעשות תשובה בסוף גלותן ומיד הן נגאלין".